

Dunja Bonacci-Skenderović

Radio *Slobodna Europa* o sukobima jugoslavenskih vlasti i časopisa *Praxis* (1972.-1975.)

1. *Uvod*

Radio *Slobodna Europa* (*RSE*)/Radio *Sloboda* (*Radio Free Europe/Radio Liberty*) osnovan je 1949. u Sjedinjenima Američkim Državama (SAD) u sklopu Nacionalnog vijeća za slobodnu Europu (*National Committee for a Free Europe*), a uz potporu američkih stručnjaka za vanjsku politiku i financijsku potporu američke Središnje obavještajne agencije (*Central Intelligence Agency/CIA*). *RSE* je zamišljen kao nadomjestak za slobodne medije u zemljama *Istočnog bloka* u kojima, nakon uspostave *komunističkih režima*, oni nisu postojali. U vrijeme osnivanja *RSE* nije emitirao program za Jugoslaviju, ali je, ipak, unutar Službe za novosti i informacije (*News and Information Service*) u Münchenu, postojala Jugoslavenska promatračka sekcija (*Yugoslav Monitoring Section*), koja je djelovala od 1956. do 1973. godine. Nakon njezina ukidanja analitičari/izvjestitelji Slobodan Stanković i Zdenko Antić, koji su djelovali u sklopu te agencije/sekcije, nastavili su pratiti zbivanja u Jugoslaviji. U svojim su se izvješćima oslanjali na zapadne novinske agencije i prijevode iz Informacijske službe za strane prijenose (*Foreign Broadcasting Information Service*) i Istraživačkog odjela (*Evaluation and Research Section*), proizvodeći veliki broj studija, izvješća i mjesečnih

pregleda o stanju u *komunističkoj* Jugoslaviji. Danas se ti materijali koji se odnose na *komunističku* Jugoslaviju nalaze u Budimpešti: u Arhivu *Otvorenog društva (Open Society Archives)*, u tzv. *Balkanskoj sekciji – jugoslavenski dio (Balkan Section – Yugoslav Subject Files)*.

Izvješća *RSE-a*, koji daju dobar i, što je važnije, široki uvid u analizirane događaje, predstavljaju, iako uvijek nisu *neutralna*, temeljni izvor ovoga rada. Njihovi tvorci, koristeći informacije iz više izvora, kako iz zapadnih, tako i iz jugoslavenskih medija, izradili su poprilično cjelovitu sliku razmatranih događaja i zbivanja.

U radu su, inače, prikazane optužbe i napadi jugoslavenskih vlasti od 1972. do 1975. na *Praxis grupu (praksisovce)*,¹ iako je ona optuživana te napadana i prije 1972. godine. Međutim, u razmatranom je razdoblju (1972.-1975.) vođena najsnažnija kampanja protiv te grupe, koja je 1975. godine, nakon ukidanja časopisa *Praxis*, i okončana njenim raspadom. U analizi je, pak, naglasak stavljen na slučaj

¹ *Praxis grupa* formalno ne čini skupinu: riječ je o skupini filozofa i sociologa – *praksisovaca* – okupljenih oko *Praxisa*, časopisa za filozofiju. Prestankom izlaska časopisa 1975. i sama neformalna grupa/skupina prestaje djelovati.

Inače, nazivi *Praxis grupa* i *praksisovci* javljaju se i učestali su u literaturi: tako *Praxis*, IX., br. 3-4, Zagreb, 1972., 309, G. S. Sher, *Praxis: Marxist Criticism and Dissent in Socialist Yugoslavia*, Bloomington, London, 1977, 213 i 225, te S. Dabčević-Kučar, '71. *Hrvatski snovi i stvarnost*, Zagreb, 1997., 743, koriste naziv *praksisovci*, dok Z. Antić, u izvješću *RSE (Praxis group defends freedom of thought and expression)*, *Radio Free Europe Research*, January 8, 1974, D. Rusinow, *The Yugoslav experiment 1948-1974*, London, 1977, 220, i *Praxis*, Yugoslav Subject Files I, 1943-1994, *Balkan Section: Albanian and Yugoslavia Files*, Fonds 300 Records Research Institute of Radio *Free Europe/Radio Liberty*, *Open Society Archives* (dalje: *Balkan Section...*), Budapest, Hungary, koriste naziv *Praxis grupa*.

osam profesora Filozofskog fakulteta (FF) u Beogradu, suradnika časopisa *Praxis*. Usto je, ali u manjoj mjeri, prikazana i sudbina zagrebačkog dijela *Praxisa*.

Inače, fenomen časopisa *Praxis* i kruga ljudi oko njega nije u suvremenoj hrvatskoj, pa ni stranoj historiografiji često problematiziran. Stoga su se, doduše necjelovito, *Praxisom* i *praksisovcima*, više bavili filozofi, tretirajući problematiku jednostrano, naglašavajući filozofsku, a ne zadirući u povijesnu problematiku.² Stoga o ideološkim pozadinama sukoba između *Praxisa* i Saveza komunista (SK), o filozofskim sličnostima i razlikama između zagrebačke i beogradske filozofske škole i, općenito, o nastanku *Praxisa* te *praksisovaca* i ne postoji sustavnija povijesna studija. Znakovito je pritom da se u pregledima hrvatske povijesti i povijesti *komunističke* Jugoslavije *Praxis* i *praksisovci* tek usputno spominju, najčešće u sklopu *Hrvatskog proljeća*.³

Praksisovci su, inače, bili skupina zagrebačkih i beogradskih filozofa, pa i sociologa okupljenih od 1963. oko *Korčulan-*

² Usp. G. S. Sher, n.dj., najobuhvatnije djelo o *Praxisu*, koje je posvećeno povijesti i filozofiji tog časopisa, te O. Gruenwald, *The Yugoslav search for man, Marxist Humanism in Contemporary Yugoslavia*, South Hadley, 1983, V. Golubović, *S Marxom protiv Staljina. Jugoslavenska filozofska kritika staljinizma 1950.-1960. godine*, Zagreb, 1987., i M. Kukoč, *Kritika eshatologijskog uma. Problem otuđenja i hrvatska filozofija prakse*, Zagreb, 1989.

³ Usp. S. P. Ramet, *Nationalism and Federalism in Yugoslavia, 1962-1991*, Bloomington, Indianapolis, 1992, 101-102, i M. Tanner, *Croatia, A Nation Forged in War*, New Haven-London, 1997.

Usp. i autore koji u svojim pregledima jugoslavenske povijesti također spominju *Praxis*, ali izvan konteksta *Hrvatskog proljeća*: F. Singleton, *Twentieth century Yugoslavia*, New York, 1976, 286 i 297, D. Rusinow, n.dj., 214-221, i J. Lampe, *Yugoslavia as History, Twice there was a Country*, Cambridge, 2000, 295-296.

*ške ljetne škole*⁴ te od 1964. do 1975. oko *Praxisa*, časopisa za filozofiju, kojega je 1964. osnovalo Hrvatsko filozofsko društvo. U časopisu su, od samog osnivanja, u Redakcijskom odboru bili Branko Bošnjak, Danko Grlić, Milan Kangrga, Danilo Pejović (do 1966. godine), Gajo Petrović, Rudi Supek i Predrag Vranicki. Tri godine nakon izlaska prvoga broja osnovan je i Redakcijski savjet *Praxisa* kojega su činili, uz filozofe iz drugih dijelova Jugoslavije, i brojni strani marksisti te nemarksisti, poput A. J. Ayera, Ernesta Blocha, Ericha Fromma, Jürgena Habermasa, Herberta Marcusea i drugih. U njemu su od beogradskih filozofa i sociologa bili Mihajlo Đurić, Zagorka Pešić-Golubović, Andrija Krešić, Mihajlo Marković, Svetozar Stojanović, Ljubomir Tadić i Miladin Životić.

Praksisovci su zastupali i razvijali filozofiju prakse, koja je, kao grana marksističke filozofije, nastala pri Katedri za filozofiju FF u Zagrebu, iako je "važan doprinos za razvoj [te] filozofije došao [...] i iz drugih gradova, a napose iz Beograda."⁵ Pod filozofijom prakse njezini su utemeljitelji mislili na "filozofiju koja polazeći od Marxa stavlja pojam

⁴ Škola je započela s radom 1963. godine, dakle godinu dana prije izlaska časopisa *Praxis*. Osnovala ju je skupina zagrebačkih filozofa i sociologa u zajednici s dijelom beogradskih filozofa (svi će kasnije biti involvirani i u časopisu *Praxis*). Škola je postala godišnji međunarodni simpozij na kojemu se raspravljalo o ponekima osnovnim pitanjima marksističke filozofije i sociologije. U radu su *Korčulanske ljetne škole* sudjelovala poneka od *zvučnih imena* zapadne marksističke i nemarksističke filozofije, koja su, usto, bila i članovi Redakcijskog savjeta *Praxisa*. Škola je prestala s radom nakon ukinuća *Praxisa*.

⁵ G. Petrović, *Franfurtska škola i zagrebačka filozofija prakse*, u: *Marx i marksisti, Odabrana djela* (u četiri knjige), 3, Zagreb-Beograd, 1986., 300.

prakse u središte svoga mišljenja."⁶ A tri su osnovne sastavnice te filozofije: kritika, praksa i humanizam. U tom sklopu, polazeći od Marxova stava da je *filozofija misao revolucije, praksisovci* su, u cilju ostvarenja *socijalizma s ljudskim licem*, zastupali *kritiku svega postojećeg*. Stoga su, u tome svom kritičkom preispitivanju, često i iz raznih razloga kritizirali vlast, ponajviše njen centralistički ustroj, zalažući se za potpunu provedbu samoupravljanja koje, prema njima, nije bilo provedeno na svim razinama društva. Zbog svoje su bespoštedne kritike stoga i dolazili u sukob s vrhom tadašnje jugoslavenske vlasti.

2. Napadi na Praxis 1965.-1971. godine

U veljači 1965. godine, ni šest mjeseci nakon izlaska prvoga broja *Praxisa*, javlja se prva partijska kritika tog časopisa, izazvana raspravom *praksisovaca* i partijskih čelnika – Mike Tripala, tadašnjega sekretara Gradskog komiteta SK Hrvatske (SKH), i Savke Dabčević-Kučar, tadašnje predsjednice Ideološke komisije Centralnog komiteta (CK) SKH – u vezi s interpretacijom društvene kritike. Partijski su čelnici, naime, smatrali da je odnos *praksisovaca* prema "zadatku društvene kritike destruktivan."⁷ Potkraj te godine i

⁶ Isto, 299.

⁷ M. Tripalo je početkom veljače 1965. na Fakultetu političkih nauka, sada znanosti, održao predavanje u kojemu je komentirao članke Z. Pešić-Golbović i D. Pejovića objavljene u *Praxisu*. To je predavanje potom komentirao R. Supek (Partija i inteligencija, *Praxis*, II., br. 3, Zagreb, 1965., 492-497). Gotovo istodobno, potkraj veljače, govor je, na konferenciji SK Zagrebačkog sveučilišta, održala i S. Dabčević-Kučar, kritizirajući pritom i članke M. Kangrge i Mladena Čaldarovića objavljene u *Praxisu*. Odmah joj je na konferenciji odgovorio G. Petrović: taj je odgovor objavljen i u *Praxisu*, II., br. 4-5, Zagreb, 1965., 752-754.

Edvard Kardelj kritizira *Praxis* zbog interpretacije *kritike svega postojećeg*, koja je bila u suprotnosti s partijskom interpretacijom:

*Destruktivni kriticizam [praksisovaca ima dezorijentirajući učinak na] svjesne snage društvenog razvoja [SK], [otvarajući] širom vrata kriticizmu koji svjesno radi na obnovi ovih ili onih elemenata starog društva.*⁸

Ipak, unatoč tim kritikama, tada suradnici časopisa još ne trpe ozbiljne posljedice (nema zabrana javnog djelovanja ili uhićenja *praksisovaca*). Partija, međutim, koristi druge, suptilnije načine pritiska te časopisu, primjerice, smanjuje financijska sredstva – prvi put 1966. godine – zbog čega on neredovito izlazi. Stoga se časopis putem pretplata izvlači iz financijskih teškoća te ipak, više-manje kontinuirano, izlazi. Vlast, potom, koristi novu taktiku, koju Gerson S. Sher naziva *unutarnjom sabotажom*. Tako se, primjerice, 1966. u Saboru Socijalističke Republike Hrvatske i SKH, u povodu dodjele nagrada za znanstvena istraživanja *Božidar Adžija*, nakon žučne rasprave otklanja mogućnost da među nagrađenima budu i M. Kangrga te G. Petrović, pri čemu je Većeslav Holjavac, inače član CK SKH, kao predsjednik komisije za dodjelu nagrada i smijenjen. Tada se ponovno postavlja i pitanje o smislu financiranja *Praxisa*, pri čemu napad na časopis vodi Vladimir Bakarić, tada najutjecajnija osoba u Hrvatskoj. Potom mu je i ukinuta financijska potpora, pa *Praxis* ne izlazi punih osam mjeseci. A u sklopu tog sukoba D. Pejović, glavni i odgovorni urednik časopisa, počinje se razilaziti s ostatkom Redakcijskog odbora *Praxisa*,⁹

⁸ Prema: G. S. Sher, n.dj., 199.

⁹ Usp. isto, 206.

što rezultira neodržavanjem *Korčulanske ljetne škole*, kojoj je, te 1966. godine, trebao baš on predsjedati.

I u vrijeme studentskih nemira 1968. *Praxis* se nalazi na udaru vlasti: *praksisovci* se optužuju zbog ohrabrivanja studenata da sudjeluju u *anarhističkima uličnim demonstracijama* i da *destruktivno djeluju*. Zbog toga su, jer su "pokušali uništiti SK i neke druge samoupravne institucije" te zagovarali "ekstremne anarholiberalne stavove", iz SK izbačeni G. Petrović i M. Čaldarović. I sam se Josip Broz Tito, nakon završetka studentskih nemira, o tome izjasnio, osvrćući se na *Praxis*, koji se optužuje za opozicijsko djelovanje i njegov utjecaj na studente.¹⁰

G.S. Sher smatra da je 1968. označila službeni početak planirane i duge kampanje protiv *praksisovaca*, zbog čega je i oslabio njihov utjecaj, okončan 1975. i njihovim silaskom s jugoslavenske intelektualne scene.¹¹ S time se slažu i izvjestitelji *RSE*, koji smatraju da je *nova ljevica*, koju su, tvrde, predstavljali *praksisovci*, 1968. izgubila partijsku naklonost zbog organiziranja studentskih nemira.¹² Ipak, nakon tih nemira – osim izbacivanja G. Petrovića i M. Čaldarovića iz SK, pri čemu ostaju na svojim fakultetskim radnim mjestima – nema ozbiljnih posljedica za *praksisovce* te je kampanja protiv njih samo verbalna.

Potom slijedi *Hrvatsko proljeće* o kojemu *Praxis* i *praksisovci* imaju izrazito negativno mišljenje. Oni su, naime, rastući

¹⁰ Usp. Govor J. B. Tita na 6. kongresu Saveza sindikata Jugoslavije, 26. lipnja, u *Borbi*, [Beograd], 27. lipnja 1968. godine.

¹¹ Usp. G. S. Sher, n.dj., 213.

¹² Usp. Belgrade *Komunist attacks New Left* in Yugoslavia, *Radio Free Europe Research*, March 11, 1974, *Praxis*, Yugoslav Subject Files I, 1943-1994, *Balkan Section...*

nacionalizam povezivali sa stvaranjem i – od sredine 60-tih godina 20. st. – s jačanjem srednje klase koja u nacionalizmu traži i nalazi svoju ideologiju. U tom se sklopu u jednome izvješću *RSE* navodi da su se *praksisovci* suprotstavili hrvatskom nacionalizmu i M. Tripalu jednostavno stoga što su “hrvatske vođe inzistirale na jačanju hrvatske države”,¹³ što je, pak, protivno njihovom konceptu – prema Marxu – izumiranja, a ne jačanja države.

U to je vrijeme – 1971. godine – *Praxis* (VIII., br.3-4, Zagreb, 1971.) prvi put i zabranjen, i to od strane Općinskog tužilaštva u Sisku, u kojemu se, inače, tiskao, i to zbog:

*...grubo[ga] i neistinito[g] negiranj[a] postojanja socijalističkog[a] društvenog uređenja te iznošenj[a] lažnih, izopačenih i alarman-tnih tvrdnji koje izazivaju uznemirenost građana [te remete] javni red i mir.*¹⁴

3. Optužbe i napadi na *Praxis* prema izvješćima *RSE* (1972.-1975.)

Nakon čistki potkraj 1971. i u početku 1972. godine, koje su značile i kraj *Hrvatskog proljeća*, očekivalo se, navode izvjestitelji *RSE*, prihvaćanje *praksisovaca* od strane SK, jer oni su se protivili “svim vrstama nacionalizma”. Međutim, kampanja se protiv njih nastavila, a ponajviše je bila usmjerena protiv beogradskih suradnika *Praxisa*: Z. Pešić-Golu-

¹³ Usp. Problems of *Praxis*, the Philosophical Bimonthly, *Radio Free Europe Research*, March 28, 1972, *Praxis*, Yugoslav Subject Files I, 1943-1994, *Balkan Section...*, 3-4.

¹⁴ Rješenje okružnog tužioca u Sisku, *Praxis*, VIII., br. 5, Zagreb, 1971. godine.

bović, Trive Inđića, M. Markovića, Dragoljuba Mićunovića, Nebojše Popova, S. Stojanovića, Lj. Tadića i M. Životića.

3.1. Slučaj *beogradske osmorke*¹⁵

Kampanja protiv skupine beogradskih profesora i predavača, članova Redakcijskog savjeta *Praxisa*, otpočela je 1972. godine: u srpnju su, naime, oduzete putovnice D. Mićunoviću, Z. Pešić-Golubović i N. Popovu. Istodobno je otpočelo i suđenje M. Đuriću, beogradskom suradniku *Praxisa*, koji je, potom, osuđen na dvije godine zatvora zbog *nacionalističkog govora* izrečenog 1971. pri raspravi o amandmanima na savezni ustav.¹⁶ Na to je reagirao *Praxis* s dva priloga: s uvodnikom i člankom (Za slobodu akademske diskusije),¹⁷ zbog čega je Okružni sud u Sisku privremeno zabranio distribuciju broja časopisa u kojemu su ti prilozi objavljeni. S. Stanković, izvjestitelj *RSE*, smatrao je, pak, da ta zabrana "ima teške posljedice", naglašavajući kako opstanak časopisa smatra "opstankom protustaljinističkih i antidogmatskih elemenata u Jugoslaviji."¹⁸

Događaj, koji je prema tom izvjestitelju, označio tadašnji početak sukoba između Partije i *Praxisa* bio je govor J. B. Tita političkom aktivu SK Srbije od 9. listopada 1972. godine, održan u vrijeme političkih čistki u Srbiji kada je

¹⁵ O tom nazivu usp. G. S. Sher, n.dj., 226, i O. Gruenwald, *Praxis and Human Rights: Toward a More Humane Future?*, u: *Human Rights in Yugoslavia* (gl. ur. O. Gruenwald i K. Rosenblum-Cale), New York, 1986, 459.

¹⁶ Usp. O ustavnim amandmanima, *Student*, [Beograd], 6.4.1971. godine.

¹⁷ Usp. *Praxis*, IX., br. 3-4, Zagreb, 1972., 307-311 i 611-613.

¹⁸ Zagreb *Praxis* against Stalinist dogmatism, *Radio Free Europe Research*, July 27, 1972, *Praxis*, Yugoslav Subject Files I, 1943-1994, *Balkan Section...*, 5.

došlo do uklanjanja većeg broja istaknutih političara sa čelnih pozicija pod optužbom za *liberalna skretanja*:

Godinama sam upozoravao da na beogradsk[i]m [...], zagrebačk[i]m [...] i [...] drugima fakultetima postoje profesori koji obrazuju našu mladež na takav način koji [je], ako se nastavi, može otuđiti [...] od našega socijalističkog sistema. Zatražio sam da te profesore pozovemo na odgovornost i onemogućimo im da predaju na našim sveučilištima.¹⁹

Potom je, sredinom studenoga, srbijanska vlada napala upravu Beogradskog univerziteta (BU) zbog produženja ugovora profesorima A. Krešiću i M. Markoviću te predavaču N. Popovu. Zbog toga je 23. studenoga 1972. održana i partijska sjednica BU. Neposredno prije njena održavanja, izvješćuje S. Stanković, nekolicini je beogradskih profesora, većinom suradnika *Praxisa*, savjetovano da napuste SK, jer će, u protivnom, iz njega biti izbačeni. A na sjednici su navedeni razlozi takva zahtjeva: naime, iako oni nisu otvoreno kritizirali temeljna partijska načela (jednakost, nesvrstanost, samoupravljanje...), svojim su kritičkim napisima i djelovanjem oblikovali grupu oko *Praxisa* te su "od frakcije postali organizirana opozicija koja zagovara demokraciju, ali bez SK", što se ne može dopustiti. Stoga su partijski predstavnici na sjednici borbu s tim profesorima, "koja se vodila pod *teoretskim velom*, a sve u ime marksizma", proglasili političkom:

Budući da je postojalo više vrsta marksizma, profesorima se nije moglo dopustiti da sami odlučuju što će se širiti pod imenom marksizma, stoga što je samo jedna vrsta marksizma ispravna, i to

¹⁹ *Nedeljne informativne novine*, Beograd, 15.4.1973. godine (prema: No mercy for Belgrade Professors, *Radio Free Europe Research*, January 17, 1974, *Praxis*, Yugoslav Subject Files I, 1943-1994, *Balkan Section...*, 2).

*ona koju propisuje Partija [...] [i koja] podržava samoupravljanje.*²⁰

Međutim, profesori nisu željeli napustiti SK, jer vjerovali su da su "oni ti koji koračaju po ispravnome partijskom putu, dok vladajuće vođe u Beogradu stvaraju samo još veću konfuziju."²¹ A ostanak *osmorke* potaknuo je, pak, SK na daljnje napade, izražene *valom čistki* na BU, o čemu pet mjeseci poslije, u ožujku 1973. godine, izvješćuje S. Stanković:

*[Riječ je] o profesorima koji su poznati [...] kao kritičari režimske politike [...], a sada su optuženi za ideološke devijacije, ljevičarstvo sitne buržoazije i neprijateljsku aktivnost prema Partiji.*²²

Međutim, nije provedena *čistka* nego je samo ponovno napadnuta *osmorka*, i to od strane beogradskoga Univerzitetskog komiteta SK, koji je u pismu partijskoj organizaciji FF optužuje za "opozicijske aktivnosti i ideološke devijacije,"²³ organizirajući poziv da se njeni članovi izbace iz SK i s posla. Pritom se osuđuju i radovi *osmorke* objavljeni u *Praxisu*, osobito članak S. Stojanovića, Od postrevolucionarne diktature prema socijalističkoj demokraciji: jugoslavenski socijalizam na raskršću, *Praxis*, VII., br. 3-4, Zagreb, 1972., 375-398, u kojemu on kritizira *karizmatičke vođe*, implicitno govoreći o Titovome kultu ličnosti i vladajućoj skupini, koja – pretvarajući se da je za reformu – čini sve da

²⁰ Belgrade *Anarcho-liberal* professors attacked, *Radio Free Europe Research*, November 28, 1972, *Praxis*, Yugoslav Subject Files I, 1943-1994, *Balkan Section...*, 5.

²¹ Belgrade professors accused of anti-Party activities, *Radio Free Europe Research*, March 29, 1973, *Praxis*, Yugoslav Subject Files I, 1943-1994, *Balkan Section...*, 4.

²² Isto, 1.

²³ Isto, 2.

ona ne uspije, čime – tvrdi se – negira SK od njegova nastanka do suvremenosti.

Potkraj svibnja, točnije 28. svibnja iste godine održana je partijska konferencija BU te se činilo da će *osmorka* neizbježno biti izbačena iz SK. Međutim, većina je članova SK s FF glasala za ostanak profesora u SK,²⁴ iako ih je osudila za kršenje partijske linije. To je početkom 1974. rezultiralo stvaranjem novoga Fakultetskog vijeća/FV (upravnog organa) FF u Beogradu, u nadi da će ono, partijski kontrolirano, ipak *demokratskim putem* uspjeti izglasati izbacivanje *osmorke* iz SK: od 40 članova vijeća, polovicu su činili profesori i studenti FF, a polovicu osobe imenovane od strane vlasti. Do početka veljače FV je dvaput zasjedao, no nije uspio obaviti partijske naloge: na prvome sastanku, u drugoj polovici siječnja, dio se članova FV, imenovan od strane vlasti, nije na njemu pojavio, a drugi sastanak, zakazan za 1. veljače, nije ni održan, i to, prema izvjestiteljima *RSE*, jer je dio partijski postavljenih članova FV napustio sastanak zbog prisustva petorice stranih novinara i dvadesetak studenata,²⁵ odnosno – prema domaćem tisku, zagrebačkome *Vjesniku u srijedu* – jer je skupina ekstremnih profesora i studenata onemogućila rad toga “visokog samoupravnog tijela” FF, pa su članovi FV, “delegirani od strane društvene zajednice, napustili sastanak.”²⁶

²⁴ Usp. Offensive against *Praxis* people intensified in Yugoslavia, *Radio Free Europe Research*, June 4, 1973, *Praxis*, Yugoslav Subject Files I, 1943-1994.

²⁵ Zagreb weekly attacks *opositional* triangle, *Radio Free Europe Research*, February 14, 1974, *Praxis*, Yugoslav Subject Files I, 1943-1994, *Balkan Section...*, 2.

²⁶ Prema: isto.

Zbog tog je neuspjeha Skupština BU i formalno zatražila uklanjanje *beogradske osmorke*. Ona je 14. veljače 1974. prihvatila i rezoluciju u kojoj *osmorku* "optužuje za dobrovoljno napuštanje SK 1968. godine, neposredno nakon izbivanja studentskih nemira",²⁷ što je u suprotnosti sa zahtjevom BU iz studenoga 1972. da nekolicina ljudi iz *osmorke* napusti SK, jer sada se tvrdi da su oni još 1968. postali vođe ekstremne opozicije i militantnih skupina studenata, nanijevši tako štetu FF. Izvjestitelj S. Stanković, stoga, smatra da su BU i partijske vođe poslušale, u stvari, stari Titov naputak iz listopada 1972. godine, smatrajući da događaji s početka 1974. predstavljaju kraj "drame osam profesora i predavača s FF u Beogradu."²⁸ A Skupština BU je potrebu uklanjanja *osmorke* objasnila njenim "tvrdoglavim odbijanjem" da napusti "svoj posao bez obzira na zahtjev Partije i univerzitetskih vlasti:"²⁹ štoviše, pripadnici su *osmorke* zlorabili svoja radna mjesta u političke svrhe te su, odbijajući ih napustiti dragovoljno, djelovali kao opozicijska skupina, čime su umanjili ulogu SK i samoupravljanja.³⁰ Usto, *osmorka* je "negirala Marxovo viđenje prema kojemu je samo radnička klasa revolucionarna klasa" te je inzistirala na posebnoj "ulozi humanističke inteligencije u revoluciji i SK", propagirajući, "i na taj način, anarholiberalizam i poluradikalni koncept društvenog razvoja."³¹

²⁷ Campaign against Belgrade and Zagreb Professors, *Radio Free Europe Research*, January 17, 1974, *Praxis*, Yugoslav Subject Files I, 1943-1994, *Balkan Section...*, 2.

²⁸ No mercy for Belgrade Professors, n.dj., 1.

²⁹ Isto, 2.

³⁰ Usp. isto.

³¹ Isto.

No, zahtjev Skupštine BU nije urodio plodom: na sjednici Znanstveno-nastavnoga vijeća, održanoj 1. srpnja 1974. godine, izglasan je, sa 150 glasova *za* i jednim *uzdržanim*, ostanak *beogradske osmorke* na FF.³² Moguće je, tvrdi izvjestitelj *RSE*, da se to dogodilo jer je partijskim članovima vijeća naloženo da glasaju za taj ostanak, pošto se za *osmorku* kod J. B. Tita zauzeo Heinrich Böll, nakon čega su vraćene i putovnice njenim pripadnicima.³³ Partija je, dakle, mijenjala taktiku zbog pritisaka sa Zapada.³⁴ Međutim, promjena taktike, tvrdi izvjestitelj Z. Antić, vidljiva je iz sljedećeg poteza SK: uhićeni su L. Veljak, profesor na Zagrebačkom sveučilištu (ZS), i petorica studenata iz Beograda, Ljubljane i Zagreba, a zbog njihove rezolucije u kojoj su tražili da sva jugoslavenska sveučilišta podupru *osmorku*.³⁵ Bio je to rezultat neuspjele partijske kampanje protiv *osmorke* za koju su, pak, *zaslužna* dva činitelja. Prvi se svodi na nevjerojatnu solidarnost te čvrsto stajalište osam profesora i predavača:

*Ne samo da su čvrsto poricali sve optužbe [...] [nego] su zadržali i svoju ideološku poziciju [...], [podupirući] jugoslavenski sustav samoupravnog socijalizma, iako ovaj nije bio valjano proveden u praktičnom životu.*³⁶

³² Usp. Campaign against Belgrade and Zagreb Professors, n.dj., 2, i *Praxis* professors win another round, *Radio Free Europe Research*, August 13, 1974, *Praxis*, Yugoslav Subject Files I, 1943-1994, *Balkan Section...*, 1.

³³ Usp. Campaign against Belgrade and Zagreb Professors, n.dj., 2.

³⁴ Usp. *Praxis* professors win another round, n.dj., 1.

³⁵ Usp. *Praxis* supporters in Yugoslavia sentenced, *Radio Free Europe Research*, October 3, 1974, *Praxis*, Yugoslav Subject Files I, 1943-1994, *Balkan Section...*, 4.

³⁶ Isto, 3.

A drugi je rezultat potpore koju je *osmorka* dobivala s raznih strana, primjerice od profesora i studenata drugih FF u Jugoslaviji te zapadnih intelektualaca, koji su, uglavnom, pisali J.B. Titu ili objavljivali članke o njoj u inozemnom tisku.³⁷

Međutim, SK je kampanju nastojao dovršiti te je, kada se gotovo više ništa nije moglo učiniti, odlučio donijeti poseban zakon koji bi omogućio srbijanskoj republičkoj skupštini potpunu kontrolu nad BU te njegovima profesorima i predavačima. Zbog toga je, neposredno prije usvajanja tog zakona, dekan FF Sima Ćirković podnio ostavku.³⁸ Ipak, zakon je 29. siječnja 1975. donesen: njime je republička skupština ovlaštena ukloniti bilo kojega profesora/predavača, ako ga smatra *politički nepodobnim*. Njime je uklonjena *osmorka* sa FF: njeni su pripadnici dobili radna mjesta na Institutu za istraživanje međunarodnoga radničkog pokreta te više nisu mogli utjecati na studente. *Osmorka* se obratila republičkoj skupštini, tvrdeći da je

³⁷ Tako su, primjerice, mnogi vodeći znanstvenici iz SAD (sociolog Daniel Bell, Stanley Hoffmann, filozof Herbert Marcuse itd.), navodi izjavitelj iz Beograda Raymond Anderson u članku objavljenome 30. siječnja 1974. u *New York Timesu*, upravo *bombardirali* J. B. Tita i druge političare te BU prosvjedima protiv *intelektualne represije*. Prosvjedi su, tvrdi se u navedenom članku, dolazili i iz drugih zapadnih zemalja (Danske, Italije, Velike Britanije, Zapadne Njemačke itd.): lingvist Naom Chomsky te fizičar i filozof Robert S. Cohen, uz izravni prosvjed J. B. Titu, objavili su 7. veljače 1974. i članak (The Repression at Belgrade University, *New York Review of Books*) o progonu *osmorke*, navodeći da je riječ o jednoj "od posljednjih bitki za opstanak slobodne, kritičke i napredne misli u sadašnjemu socijalističkom svijetu".

³⁸ Usp. Belgrade professors near end of ordeal, *Radio Free Europe Research*, January 29, 1975, *Praxis*, Yugoslav Subject Files I, 1943-1994, *Balkan Section...*, 2.

njenim uklanjanjem nanijeta *neprocjenjiva* šteta ugledu socijalizma u svijetu. Izvjestitelj S. Stanković, pak, to smatra i *udarom* na samoupravni sustav, s mogućim posljedicama i za ostale jugoslavenske republike ako se slični zakoni i u njima usvoje.³⁹

3.2. Napadi na suradnike *Praxisa* u Zagrebu

U Zagrebu su, za razliku od Beograda, napadi na suradnike *Praxisa* bili mnogo blaži te oni nisu izbacivani s fakulteta. Izvjestitelj RSE S. Stanković smatra da je to rezultat promjena u SKH nakon *Hrvatskog proljeća*: na mjesto predsjednika Ideološke komisije CK SKH imenovan je Stipe Šuvar, liberalni partijski vođa,⁴⁰ a za rektora ZS-a 1972. imenovan je P. Vranicki, jedan od osnivača *Praxisa*. Obojica su, pak, *saveznici* tog časopisa.⁴¹ Stoga, S. Šuvar, govoreći 1972. o *novoj ljevici*, dakle i *praksisovcima* u Jugoslaviji, smatra ju, unatoč mnogim nedostacima, pozitivnom snagom jer njeni su sljedbenici za samoupravni kao humanistički sustav. Takav stav ne mijenja činjenica što oni ponekad i javno izražavaju nezadovoljstvo: opasna je sklonost, naime, da se svaka kritika SK odmah smatra neprijateljskom i nedobronamjernom.⁴² Slično tvrdi i 1973. kada

³⁹ Usp. Following the ouster of Belgrade professors, *Radio Free Europe Research*, January 31, 1975, *Praxis*, Yugoslav Subject Files I, 1943-1994, *Balkan Section...*, 1, 3 i 5.

⁴⁰ Usp. Yugoslavia: Ideological ferment at many levels, *Radio Free Europe Research*, February 6, 1974, *Praxis*, Yugoslav Subject Files I, 1943-1994, *Balkan Section...*, 2.

⁴¹ Usp. G. S. Sher, n.dj., 222.

⁴² Usp. Polemics over *New Left* in Belgrade, *Radio Free Europe Research*, July 20, 1972, *Praxis*, Yugoslav Subject Files I, 1943-1994, *Balkan Section...*, 3.

je, potkraj te godine na BU i ZS-u otpočela osuda *ljevičara/praksisovaca*, umjereno se, za razliku od drugih, zalažući za kritiku pojedinaca, a bez osude cijelih skupina.⁴³ Uostalom, *Praxis* je tada imao neosporan međunarodni ugled i potporu zapadnih intelektualaca, a SKH se, među ostalim, plašio i "novih studentskih nemira":

*Partija je, [stoga], odlučila upotrijebiti politički radije nego[li] administrativni pritisak.*⁴⁴

U Zagrebu su, usto, političke optužbe na račun *praksisovaca* bile mnogo blaže i na većoj akademskoj razini od onih u Beogradu: *Praxis*, stoga, nije u potpunosti odbijen, a neki članci objavljeni u njemu ocijenjeni su, štoviše, kao prinos marksističkoj filozofiji. Dakle, pojedini su vodeći ljudi SKH prihvatili dijalog s vodećim *praksisovcima*.⁴⁵

3.3. Prestanak izlaska *Praxisa*

Unatoč svemu, *Praxis* je potkraj 1974. prestao izlaziti jer časopisu nisu odobrena potrebna financijska sredstva, a potkraj siječnja 1975. sisačkoj je tiskari, usto, naređeno da ga prestane tiskati. Redakcijski je odbor *Praxisa*, stoga, ne pristajući na ultimatum vlasti, 21. veljače 1975. objavio kako će časopis prestati izlaziti.

Izvjestitelji *RSE* su sa žaljenjem o tome izvijestili:

[To je] kraj jedine istočnoeuropske publikacije koja je raspravljala o komunizmu s pozicija lojalne marksističke opozicije [...], [koja je] više od 10 godina [bila] stalno angažirana u potrazi za raspravom o komunističkima političkim pitanjima. Njen kriticizam službene politike bio je oštar, ali politički iskren. [...]. [A] Praxis i

⁴³ Usp. Offensive against *Praxis* people intensified in Yugoslavia, n.dj., 2.

⁴⁴ Isto, 1.

⁴⁵ Usp. isto, 2.

Korčulanska ljetna škola učinili [su] više na popularizaciji jugoslavenskog modela socijalizma nego[li] sva službena propaganda zajedno.⁴⁶

Sažetak

Radio *Slobodna Europa* (*Radio Free Europe*) osnovan je 1949. u Sjedinjenima Američkim Državama te, početno, nije emitirao program za Jugoslaviju, iako je, unutar Službe za novosti i informacije (*News and Information Service*) u Münchenu, od 1956. do 1973. postojala Jugoslavenska promatračka sekcija (*Yugoslav Monitoring Section*). Nakon njezina ukidanja analitičari/izvjestitelji, koji su djelovali u sklopu te agencije/sekcije, nastavili su pratiti zbivanja u Jugoslaviji: danas se ti materijali koji se odnose na *komunističku* Jugoslaviju nalaze u Budimpešti: u Arhivu *Otvorenog društva* (*Open Society Archives*), u tzv. *Balkanskoj sekciji – jugoslavenski dio* (*Balkan Section – Yugoslav Subject Files*).

U radu su, na temelju njihovih izvješća, prikazuju optužbe i napadi jugoslavenskih vlasti od 1972. do 1975. na *Praxis grupu* (*praksisovce*), iako je ona optuživana te napadana i prije 1972. godine. U razmatranom je razdoblju vođena najsnažnija kampanja protiv te grupe, koja je 1975. godine, nakon ukidanja časopisa *Praxis*, i okončana njenim raspadom. U analizi je, pak, naglasak stavljen na slučaj osam profesora Filozofskog fakulteta u Beogradu, suradnika časopisa *Praxis*. Usto je, ali u manjoj mjeri, prikazana i sudbina zagrebačkog dijela *Praxisa*.

Zusammenfassung

Radio Free Europe wurde 1949 in den Vereinigten Staaten von Amerika gegründet, und zu Beginn hat es kein Programm für Jugoslawien gesendet, obwohl es innerhalb des *News and Information Service* in München, von 1956 bis 1973 eine Abteilung unter dem Namen *Yugoslav Monitoring Section* gab. Nachdem diese Abteilung aufgelöst

⁴⁶ *Praxis* reportedly to be discontinued, *Radio Free Europe Research*, February 21, 1975, *Praxis*, Yugoslav Subject Files I, 1943-1994, *Balkan Section...*, 1-2.

wurde, haben die Analytiker/Berichterstatter, die innerhalb dieser Abteilung gearbeitet haben auch weiterhin die Ereignisse in Jugoslawien verfolgt: diese Unterlagen, die sich auf das *kommunistische* Jugoslawien beziehen, befinden sich heute in Budapest, im Archiv der *Open Society*, in der so genannten *Balkansektion – Dateien zum Jugoslawien (Balkan Section – Yugoslav Subject Files)*.

Dieser Beitrag zeigt aufgrund ihrer Berichte die Beschuldigungen und Angriffe der jugoslawischen Regierung von 1972 bis 1975 auf die *Praxis-Gruppe*, obwohl diese Gruppe solche Beschuldigungen und Angriffe auch vor dem Jahr 1972 erleben musste. In den analysierter Periode wurde die stärkste Kampagne gegen diese Gruppe geführt, die im Jahr 1975, nach der Abschaffung der Zeitschrift *Praxis* mit dem Zerfall der Gruppe endete. In dieser Analyse wurde besonders der Fall der acht Professoren der Philosophischen Fakultät in Belgrad, die Mitarbeiter der Zeitschrift *Praxis* waren, analysiert. Darüber hinaus wurde – zwar in geringerem Maße – auch das Schicksal des Zagreber Teils der *Praxis* dargestellt.

Summary

Radio Free Europe was founded in 1949 in the USA and at the beginning it did not broadcast its program to Yugoslavia, although there was a *Yugoslav Monitoring Section*, which operated from 1956 to 1973 in Munich within the *News and Information Service*. After it was closed down, analysts/reporters who worked for the agency/department, continued to follow events that were taking place in Yugoslavia. Today the materials referring to the *communist* Yugoslavia are kept in Budapest, at the *Open Society Archives*, in the so-called *Balkan Section – Yugoslav Subject Files*.

Based on these reports, the paper shows accusations and attacks of Yugoslav authorities on the *Praxis Group* in the period from 1972 to 1975. Although the group had been accused and attacked before 1972, in the period, which is the focus of this analysis, the fiercest campaign was led against it, which ended in its disbanding in 1975, following the abolishment of the *Praxis* magazine. However, the analysis puts an emphasis on eight professors of the Faculty of Philosophy in Belgrade, who were associates of the *Praxis* magazine. Furthermore, it shows what happened with Zagreb branch of the *Praxis*, but to a lesser extent.